Azerbaijan School, Volume 320, Issue 1, pp.35-48, 2013

(***English***)

COMMUNICATION ASPECTS OF TEACHING AZERBAIJAN LANGUAGE

M.Abdullayeva
Baku Slavian University

Abstract. In the article it is spoken about the role of translated texts in teaching Azerbaijan language as a foreign language. It is also focused on some teaching methods.

(***Azerbaijan***)

AZƏRBAYCAN DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ KOMMUNİKATİV İSTİQAMƏTLƏR BARƏDƏ

Mehriban Abdullayeva,
Bakı Slavyan Universiteti

Açar sözlər. *Azərbaycan dili, kommunikativ istiqamət, tədris prosesi.*

(***Russian***)

ПРОКОММУНИКАТИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПРЕПОДАВАНИИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА

М.Абдуллаева

В статье говорится о роли переводческих текстов в реализации коммуникативного направления азербайджанского языка как инастранного. В статье а также коснулась методики речи.

Azərbaycan dilinin praktik kursunu tədris edən müəllimin vəzifəsi təhsil alanlar üçün müvafiq şərait yaratmaq, məşğələnin məqsədini izah etmək, qoyulmuş çalışmaların həlletmə yollarını qeyd etmək və Azərbaycan dilinin xarici dil kimi tədrisində dilə yiyələnmə inamını psixoloji cəhətdən hazırlamaqdır. Əvvəlcə tələbələr bütün bilikləri müəllimin vasitəsilə mənimsəyir. Şübhəsiz ki, burada müəllimin pedaqoji ustalığı başlıca rol oynayır. Fənn müəlliminin dərin biliyi, təlim metod və üsullarından istifadə bacarığı, həm tələbələrə, həm də təlim prosesinə yaradıcı münasibətinin bel sütununu təşkil edir.

Xarici dilin tədrisinə aid yeni metodlar və innovasiyaların təhlili göstərir ki, xarici dil dərslərinə dil materialının və təbii ünsiyyətdə vəhdət təşkil edən nitq fəaliyyətinin bütün növlərinin kompleksi kimi yanaşmaq lazımdır.

Dərsliklər, metodik vəsaitlər, lüğətlər, əyani vasitələr tətbiq etməklə, tərcümə çalışmalarından istifadə ilə keçilən praktik Azərbaycan dili dərslərində müəllim onların mexaniki nümayişi ilə məhdudlaşmamalıdır. Şifahi nitqi heç zaman arxa plana çəkməməlidir.

Təlim prosesinə fərdi yanaşma vacibdir, yəni metod və üsulların geniş spektrlərindən məqsədyönlü istifadə etmək zəruridir. Bura dərsin düzgün quruluşu, tələbələrin psixoloji xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması, qarşılıqlı inam mühitinin yaranması və s. də daxildir.

Əgər çalışma Azərbaycan dilində bədii mətnləri, tələbələrin fikirlərinin şifahi və yazılı mübadiləsini, ünsiyyət qurmağı və oxumağı öyrətməkdən ibarətdirsə, onda ilk sırada norma və nümunələr şəklində təqdim olunan dil haqqında hazır məlumatları yox, məlumatın aktını qoymaq vacibdir. Belə quruluş nəticədə son məqsədi müəyyənləşdirir: dil haqqında öyrənmək yox, ona yiyələnmək və yaxşı bilmək problemi ilə üzləşir.

A.A.Leontyevin fikrincə, "dilçi nəyi, necə və nə üçün öyrətdiyini bilməlidir" [1,116.]. Bu fikri daha tutarlı arqumentlərlə əsaslandırmağa çalışsaq aşağıdakı nəticələrə gələrik: a) xarici dilin öyrənilməsi tələbələr tərəfindən onun leksika və qrammatikasının mənimsənilməsini nəzərdə edir; b) xarici dilin öyrənilməsi müasir metodikanın daha səmərəli üsullarına istinad etməlidir; c) xarici dilin öyrənilməsi tələbələr tərəfindən oxunan mətnin bütöv, dəqiq və adekvat başa düşülməsinə və şəraitə müvafiq olaraq dilin sərbəst ünsiyyətdə fəal işlənməsinə yönəlmiş kommunikativ zəmində qurulmalıdır.

İnsan fəaliyyətinin bütün sahələrində nəzəriyyənin praktika ilə əlaqəsi hamıya məlumdur. Azərbaycan dilinin xarici dil kimi öyrənilməsi sahəsində də bu əlaqə labüddür: dilə yiyələnmək nəzəri izahlarla təcrübənin vəhdətində möhkəmlənir və dərk edilir.

Müasir təhsil özündə xarici dilə yiyələnmənin praktik vərdişlərinin təkmilləşməsini, nitq və qeyri-nitq davranış qaydalarını birləşdirir.

V.Q.Kostomarov nitq təlimi metodikasının əsas məqamlarından aşağıdakıları qeyd edir:

- təlimin praktik istiqaməti;
- nitq materialının seçilməsinə və ötürülməsinə funksional yanaşma;
- təlim materialının situativ-tematik təqdimatı;
- leksika və morfologiyanın sintaktik əsasda öyrənilməsi;
- təlim materialının konsentrik təşkili və təlimin hir neçə mərhələlərə arılması [2,11-12.].

Öyrədici tərcümənin əhəmiyyəti və məqsədi metodikanın ümumi prinsiplərinə əsaslanan amillərdən ibarətdir, onlardan ən vacibləri, fikrimizcə, aşağıdakılardır:

- kommunikativlik;
- dili öyrənilən ölkənin mədəniyyət faktlarının nəzərə alınması;
- tələbələrin ana dilinin xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması.

Yuxarıda sadaladığımız amillərdən fakultativ, yəni lazım gəldikdə metodiki üsul və əyaniliklə bərpa olunanı ana dilinin xüsusiyyətləri kimi nəzərə alınmasıdır. Digər ilk iki amil isə müasir dil təlimi metodikasının ayrılmaz hissələridir.

Təhsilin kommunikativliyi vərdiş və bacarıqların yaranması və təkmilləşməsi üçün lazım olan nəzəri şərhləri istisna etmir. "Kommunikativlik dil təlimini yalnız o kəslər üçün

maraqlı edə bilər ki, onları sturuktur yox, funksiya maraqlandırır, kim ki, funksiyaya görə strukturu öyrənməyə hazırdır, lakin heç cür strukturu struktura görə öyrənmək istəmir" [3, 19.].

Kommunikativlik Azərbaycan dili təliminin nəzəriyyə və praktikasının əsas kateqoriyası kimi özündə dil vahidlərinin semantikasını, müasir insanlann ünsiyyətlərinin bütün hüdudlarına keçən nitq nümunələrini (əlaqə modelləri), həmçinin nitqin praktik fəaliyyətini birləşdirir. Təlimin kommunikativ istiqaməti aşağıdakıları nəzərdə tutur:
- milli mədəniyyətin dildə əksi və ünsiyyət aktlarında bu ifadənin nəzərə alınması;
- ana dilinə dair bilik, bacarıq və vərdişlərin digər dilin öyrənilməsi zamanı əldə olunmuş bacarıq və vərdişlərlə əlaqəsi;
- təhsil materialının təqdimatı zamanı təlim metod və üsullarının seçimi;
- fənlərarası əlaqələrdən istifadə, həmçinin təlim prosesinə tərbiyəvi və etik-estetik çalışmaların daxil edilməsi.

Sadaladıqlarımızın arasında tərcüməyə dair çalışmalar mühüm yer tutmalıdır. Belə çalışmalar bütövlükdə təlim prosesinin səmərəli komponentlərindən biridir. Onlar ana dili sisteminin öyrənilən dilə translyasiyasının və əksinə olan prosesin təkmilləşdirilməsinə kömək edir.

Kommunikativlik məlumatın şifahi və yazılı formada qəbulu və ötürülməsi vasitəsi kimi dilə praktik yiyələnməni nəzərdə tutur. Bu zaman "praktik" məfhumu "lazımi", "tətbiq edilən", "iş zamanı bilikləri reallaşdıran, müəyyən vərdiş və bacarıqları əlaqələndirən" mənalarını verir.

Dili tədris etməzdən əvvəl məqsədi bilmək lazımdır, axı məqsədlər məzmunu və vasitələri, çox zaman isə təlim prosesinin uğurunu müəyyənləşdirir.

Xarici dilin öyrənilməsi əlverişli psixoloji şəraitdə aparılmalıdır. Bununla bərabər, saatların düzgün bölgüsü və dərsliklərin, dərs vəsaitlərinin, lüğətlərin, əyani vəsaitlərin, müasir texniki vasitələrin seçimi önəmli rol oynayır. Təlim materialının situativ-tematik təqdimatı həyati hadisələrin seçiminə və onların əsasında tələbələrin fənn bilikləri nəzərə alınmaqla nitq materialın izah edilməsinə imkan verir. Bu isə ünsiyyətin qarşılığını azaldır, təlim prosesini bir tərəfdən sadələşdirir, digər tərəfdən isə zənginləşdirərək nitq mədəniyyətini ona daxil edir.

Təlimin ikitərəfli məqsədi - dilə yiyələnmək və nitq vasitəsilə tərbiyə - müasir metodikada funksional yanaşma əsasında, yəni insanların ünsiyyət qurmasına, fikirlərini ötürməsinə və ümumiləşdirilməsinə xidmət edən nitq işarə sistemi funksiyalarının nəzərə alınması ilə gerçəkləşir

Kommunikativlik dilin müxtəlif səviyyələrindən istifadə edərək qurulan təbii ünsiyyəti nəzərdə tutur. Bu zaman danışan şəxs lazım olan sözlərin düzülüşü, halların və qoşmaların istifadəsi ardıcıllığı haqqında düşünmür. O, əşyaları, qətiyyən, onların tarixi qrammatikada verildiyi kimi yox, fəzada və zamanda düzüldüyü kimi adlandırır.

Kommunikasiya prosesində sual verənlə replikalara cavab verən arasında dialoq yaranır. İki kommunikantdan sual verən daha əlverişli mövqedə dayanır. Sual verməklə biz əvvəlcə nəyi öyrəmnək istədiyimizi fikirləşirik və bu fikri təmin edən sözləri seçərək məzmundan söz birləşməsinin, cümlənin quruluş formasına doğru gedirik. Replikaya cavab verən - kommunikativ aktın üzvü heç də həmişə söhbətə qoşulmağa hazır olmur və praktik olaraq öz replikasını necə qurmağını düşünməyə vaxtı olmur. Buna görə də tələbələri dialoqların qurulmasında məşq etdirmək lazımdır. Belə təlim dialoqlarında nitq hadisələri ünsiyyətin müəyyən şəraitinə uyğun olan sual-cavab replikası nümunəsində təqdim olunur. Belə söhbətlərin gedişatında tələbələr gərəkli hal, zaman, şəxs və s. növlərindən istifadə edərək sözü lazım olan formada işlətməyə çalışırlar. Yadda saxlamaq lazımdır ki, sual elə qurulmalıdır ki, cavab onun tərkibində olsun. Əks təqdirdə nitq anlaşılmaz qalır, deməli, kommunikativ dəyərini itirir.

Başqa dilin öyrənilməsi özündə əşyalar, hərəkətlər və gerçəkliklər dünyasının başqa cür dərkini nəzərdə tutursa, deməli, müvafiq olaraq, bunun üçün lazım olan səslərin, sözlərin, söz birləşmələrinin, cümlələrin dərk edilməsi və mənimsənilməsi təmin olunmalıdır.

Yeni nitq işarələri artıq doğma dilin vasitələri ilə tərtib və ifadə edilmiş əşyaların, növlərin, əlaqələrin eynimənalı qeyd edilməsi rolunda çıxış etməsinə baxmayaraq, yeni dərk etməni və mənimsəməni tələb edir [4,11]. Başqa sözlə desək, ikinci dilin öyrənilməsi zamanı ətraf mühitin obyektiv qavranılması doğma dil ilə ikinci dil arasındakı əlaqələrlə daha da mürəkkəbləşdirilir. Bu proses "ikidilli insan" düşüncəsində qaçılmazdır. Kommunikativ metodika eyni zamanda həm öyrənilən dil ilə gerçəklik arasında qarşılıqlı əlaqəyə, həm də doğma dil ilə öyrənilən dil arasındakı əlaqəyə əsaslanmalıdır.

Metodikanın əsas məqsədi - fikri daha dəqiq ifadə edən dil (riitq) materialını üzə çıxarmaq və ondan ifadələrin qurulması zamanı istifadədə yarana biləcək səhvlər haqqında xəbərdarlıq etməkdən ibarətdir.

Təhsil alanların ana dilinin nəzərə alınması xarici dilin mənimsənilməsində yaranan çətinliklərin xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməyə və olduğu kimi təsvir etrnəyə imkan verir. Xarici dil təlimi metodikasının tarixi xarici dil təliminin prinsiplərindən daha çox doğma dil ilə müqayisə prinsiplərinə qarşı əks münasibətlərlə zəngindir. Hazırki dövrdə xarici dilin öyrənilməsi zamanı daha çətin və tələbələrə vacib olan söz, anlayış və kateqoriyaların aşkarlanması üçün metodistlər dilə dair didaktik materialların toplanması və təşkilində "ana dilinin xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması" və ya "ana dilinə istinad etmə" ifadələrini zərurət kimi qəbul edirlər.

Beləliklə, tərcümə zamanı təhsil alanların ana dilindən istifadəsi daxili və xarici nitq interferensiyaları haqqında məlumat vermək məqsədi ilə təlim vasitəsi kimi həyata keçirilir. Lakin müqayisədən sui-istifadə etmək olmaz, ondan yalnız zəruri hallarda istifadə etmək lazımdır. Sistemli müqayisə öyrənilən dilə ümumilikdə yiyələnməyə imkan vermir, yalnız zahirən bilik və ana dilinin yad kodunu izah edəcək inamını yaradır. Məhz bunun nəticəsidir ki, bu zaman nitq ünsiyyəti çətinləşdirən sözlərarası böyük fasilələrlə müşayiət olunur, savadsız, qeyri-təbii təsir bağışlayır.

Metodistlərin "kommunikativ kompetensiya" (kommunikativ səriştə) anlayışının tərkib hissələrinə münasibətləri bir-birinə qarşı qoyulmuşdur. Lakin ümumi didaktika baxımından onun məzmununu başqalarını başa düşmək və özündə ünsiyyət şəraitini yaradan metodiki, psixolinqvist və dilçilik komponentlərin vəhdətini əks etdirən nitq davranışı proqramının törəməsi üçün vacib olan bilik, bacarıq və vərdişlər; sosial və kommunikativ vəzifələr; ünsiyyət baş verən yerlər; onların açılışının mövzu və planları; dilin funksiyaları və mülahizənin intensional planı təşkil etməsi ilə bağlı olan kompleks bacarıq kimi qəbul etmək lazımdır. Kommunikativ kompetensiyanın özünəməxsus xüsusiyyəti və həcmi təhsil alanların seçdikləri dilə yiyələnmə məqsədlərindən, onların maraqlarından, həvəsləndirici motivlərdən, onlar tərəfindən qəbul edilmiş kommunikativ fəaliyyətin vəzifə və növlərindən asılıdır" [3, 10].

Bədii ədəbiyyatdan asanlıqla götürülə bilən ekstralinqvistik, etnomədəni xarakterli biliklərin cəmi olmadan dilə yiyələnmək mümkün deyil. Ünsiyyət zamanı davranışın milli-mədəni xüsusiyyətləri aşkar olunur.

Təhsil alanlar ölkənin coğrafi və mədəni mövqeyi haqqında məlumatı təkcə ümumi təhsil çalışmalarını yerinə yetirmək üçün deyil, həm də xarici dildə uğurlu kommunikasiyanı təmin edən fonetik bilikləri genişləndirmək üçün əldə edirlər. Bu, didaktik material rolunda aşağıdakı meyarlara cavab verən mətnlərin scçimini və istifadəsini nəzərdə tutur:

a) "orijinala uyğun, yəni öyrənilən dilin sosial mühitində həqiqi ünsiyyətdə yaranmış nitq əsərlərini özündə əks etdirən;

b) aktual, yəni kommunikantların sosial tələblərini əks etdirən, kommunikasiyanın müasir normalarına cavab verən;
c) tipik, yəni müntəzəm olaraq təkrarlanan ünsiyyətdə standartlaşdırılmış nitq əsərlərini özündə əks etdirən" [5, 34].

Rəyçi: prof. V.Əliyev

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Леонтьев А.А. Некоторые проблемы обучения русскому языку как иностранному (Психолингвистические очерки). М.: МГУ, 1970, 88 стр.
2. Костомаров В.Г. Еще раз о понятии "родной язык" // Русский язык в СССР, 1991, №1, стр.10-18
3. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti. Bakı: "Liden" nəşriyyat. 2004, 728 səh.
4. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения. М.:Учпедгиз, 1955, 651 стр.
5. Ожегов С.И. Словарь русского языка. М.: Русский язык, 2001, 720 стр.